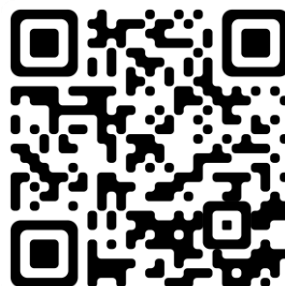

DOI 10.37491/UNZ.85-86.13
УДК 368.914

Алла КРУШИНСЬКА¹,
Ірина КРАВЕЦЬ²

НЕДЕРЖАВНЕ ПЕНСІЙНЕ СТРАХУВАННЯ ЯК ПЕРСПЕКТИВНИЙ НАПРЯМ СОЦІАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ

Досліджено особливості розвитку системи пенсійного забезпечення в Україні та характеристики її трьох рівнів. Охарактеризовано стан та проблеми функціонування першого рівня пенсійної системи — солідарного, здійснено прогноз його розвитку з урахуванням демографічних змін та дефіциту Пенсійного фонду України. Проведено аналіз динаміки й структури надходжень та видатків до бюджету Пенсійного фонду України за 2017–2020 роки та порівняння видаткової та дохідної частини бюджету в цілому. Досліджено зміни мінімальної пенсії в Україні та її неможливість забезпечити гідний рівень життя при досягненні пенсійного віку, на основі чого аргументовано актуальність запуску другого рівня пенсійної системи та переходу на персоналізовані накопичувальні пенсійні рахунки працівників. Окреслено низку невирішених проблем запуску другого рівня пенсійної системи в Україні та виокремлено основні з них. Розглянуто перспективи подальшого розвитку третього рівня пенсійної системи. Подано основні показники діяльності недержавних пенсійних фондів та тенденції їхнього подальшого розвитку. Здійснено порівняння виплат з Державного пенсійного фонду України та недержавних пенсійних

¹ кандидатка економічних наук, доцентка кафедри менеджменту, фінансів, банківської справи та страхування, Хмельницький університет управління та права імені Леоніда Юзькова, alla_krushynska@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-0523-3423>.

² кандидатка економічних наук, доцентка, доцентка кафедри менеджменту, фінансів, банківської справи та страхування, Хмельницький університет управління та права імені Леоніда Юзькова, kravetsi16@ukr.net, <https://orcid.org/0000-0002-5543-6958>.

фондів з побудовою висновків щодо актуальності останніх, що зростає, та їхній потужний інвестиційний потенціал для української економіки. Виділено місце та роль страхування життя на ринку пенсійних накопичень. Обґрунтовано переваги страхової системи пенсійного забезпечення порівняно з наявними моделями. Проведено розрахунок пенсії у страховій компанії як альтернативний спосіб довгострокового накопичення. Аргументовано високу перспективність накопичення пенсійного капіталу для досягнення добробуту через систему недержавного пенсійного страхування. Подано рекомендації щодо реформування системи пенсійного забезпечення в Україні. Обґрунтовано напрями державної підтримки третього рівня пенсійної системи, а саме накопичувального страхування життя та його позитивний вплив на економічні процеси в Україні, зниження соціальної напруги та опосередковане скорочення бюджетних виплат соціально вразливим категоріям населення.

Ключові слова: пенсійне забезпечення, рівні пенсійної системи, накопичувальне пенсійне страхування, недержавне пенсійне страхування, недержавні пенсійні фонди, довгострокове страхування.

На сучасному етапі формування пенсійної системи України розрізняють дві форми пенсійного забезпечення — державне і недержавне. Незважаючи на тривале реформування пенсійного страхування, цей напрям залишається в Україні незбалансованим, що спричиняє значне навантаження на бюджет під час здійснення соціальної політики держави. Навантаження на працівників та підприємців, що зростає, з одночасним недостатнім рівнем їхнього соціального забезпечення у період непрацездатності як наслідок має напругу в суспільстві, тіньову зайнятість, соціально-економічні диспропорції та зростання бідності серед населення пенсійного віку. Показники пенсійного забезпечення свідчать про проведення впродовж багатьох років неефективної державної соціальної політики, яка ще не пройшла всі етапи свого реформування.

Неможливо оминати значну кількість учених, які досліджували систему, складники, проблеми та завдання пенсійного страхування в Україні. Проте окремо вважаємо доречним виділити праці Ю. Віннічука, О. Горбунової, Н. Зеленко, М. Леонова, Д. Приказюка, Н. Серікової, О. Хлибової та інших. Водночас динамічність реформ у сфері пенсійного страхування з урахуванням соціально-демографічних змін населення, міграції робочої сили та недостатньої ефективності соціальної політики України, потребує подальшого дослідження окреслених проблем та визначення шляхів їх подолання.

Метою статті є визначення перспектив розвитку пенсійного страхування в Україні під час реалізації завдань соціальної політики держави, а також основних проблем під час реформування системи державного пенсійного забезпечення та напрямів трансформації недержавного страхування.

Соціальний захист населення держави не можливий без ефективного функціонування його важливого складника — системи пенсійного страхування, адже саме вона визначає рівень добробуту населення похилого віку, інвалідів та інших осіб, які потребують соціального захисту. Проте пенсійна система України відстає від рівня розвинутих країн. Так, Україна увійшла до числа 30 держав з найгіршими системами пенсійного забезпечення, займаючи лише 73 місце з 96, та межує з Індією, Індонезією, Монголією, де рівень життя населення є досить низьким [1].

Для початку зазначимо, що пенсійне страхування — це гарантована державою система заходів щодо забезпечення громадян у старості, на випадок хвороби, втрати працездатності [2]. За своїм економічним змістом, це форма соціального забезпечення, в основі якої лежить страховий підхід, за якого за кожного з найманих працівників, осіб, які працюють на умовах трудового договору, самозайнятих осіб, підприємців відбувається внесення обов'язкових платежів з подальшим їх використанням для матеріального забезпечення громадян, що потребують соціального захисту, за умови їх відповідності критеріям, визначених законодавством.

На сьогодні в Україні сформовані системи державного та недержавного пенсійного страхування, які регулюються відповідними нормативно-правовими актами, перша — Законом України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування», друга — Законом України «Про недержавне пенсійне забезпечення» [3]. Структура пенсійного забезпечення складається з трьох рівнів.

Перший рівень — це солідарна система, що базується на засадах солідарності й субсидування, а також здійснення виплати пенсій та надання соціальних послуг за рахунок коштів Пенсійного фонду [4]. Другий та третій рівні є накопичувальними. Суб'єктами другого рівня системи пенсійного забезпечення є Накопичувальний фонд або відповідні недержавні пенсійні фонди, які покликані фінансувати витрати на оплату договорів страхування довічних пенсій та за бажанням застрахованого при досягненні певного віку можливі одноразові виплати. Третій рівень — це винятково недержавне пенсійне забезпечення, яке, на відміну від двох попередніх, є добровільним формуванням пенсійних заощаджень для громадян, роботодавців та їхніх об'єднань задля отримання громадянами пенсійних виплат [5, с. 212].

Проте реально функціонує тільки система загальнообов'язкового державного пенсійного страхування, яка не відповідає запитам сучасності та виконує повною мірою покладені на неї завдання. Впровадження другого рівня на практиці досі відкладається через низку факторів, хоча, маючи законодавчі підстави, він потребує реалізації та поширення серед населення.

Таблиця 1

Параметри пенсійної системи України

Параметри пенсійної системи	Характеристика
Кількість пенсіонерів	11,1 млн
Пенсійний вік	60 років, якщо немає стажу, то 63 роки
Мінімальний стаж для отримання пенсії	28 років
Підвищення пенсії за понаднормативний трудовий стаж	становить 1 % від основного розміру пенсії за кожний рік понаднормового стажу, але не більше за 1 % прожиткового мінімуму
Розмір мінімальної соціальної пенсії за віком	1854 грн
Порядок розрахунку розміру пенсії	На основі середньої заробітної плати в країні за останні три календарні роки, що передують року зверненню особи щодо призначення пенсії
Джерела виплати пенсії	Пенсійний фонд України та учасники недержавної системи пенсійного забезпечення (недержавні пенсійні фонди, страхові компанії зі страхування життя, банки, що мають ліцензію на відкриття пенсійних рахунків)

Примітка: складено автором на основі [6, с. 122].

Таблиця 2

Динаміка й структура надходжень до бюджету Пенсійного фонду України за 2017–2020 рр.

Показник, тис. грн	2017	2018	2019	2020	Темп приросту, %
Сума єдиного внеску	154 300 701,4	196 854 722,0	236 262 021,8	254 509 292,0	64,9
Кошти, сплачені банками за користування тимчасово вільними коштами	45 970,3	131 433,6	153 508,5	115 474,1	151,2
Кошти від підприємств	4 337 793,5	4 975 600,8	5 208 995,9	5 436 391,2	25,3
Кошти на виплату пенсій іноземним пенсіонерам	107 339,4	122 535,5	127 908,3	148 447,6	38,3
Інші надходження	90 042,0	-	-	-	-
Кошти ДБУ на фінансове забезпечення виплати пенсій	133 458 626,3	150 090 990,1	181 770 145,6	180 738 529,2	35,4
Кошти з фонду боротьби з COVID-19	-	-	-	3 606 864,0	-
Усього доходів	293 239 887,3	353 947 823,0	434 956 696,4	466 259 616,8	59,0

Примітка: складено авторами на основі [7–10].

В умовах старіння населення та складної демографічної ситуації в Україні (зменшення чисельності активного населення, яке здійснює пенсійні відрахування з одночасним зростанням чисельності людей, старших працездатного віку) вирішення завдання соціального захисту пенсіонерів стає досить проблематичним.

Щоб краще зрозуміти джерела формування коштів Пенсійного фонду України (ПФУ), проаналізуємо їхню структуру та динаміку (табл. 2).

Отже, ми можемо спостерігати постійне зростання власних надходжень ПФУ, за 2018 рік вони зросли порівняно з 2017 роком на 43,2 млрд грн, або на 27,2 %, у 2019 році — ще на 19,6 % і на 7,7 % у 2020 році, проте, як ми бачимо, темп приросту стрімко падає. У цілому доходи Пенсійного фонду України у 2020 році зросли впродовж чотирьох років на 59 %. Але поглиблює проблему пенсійного забезпечення не стільки падіння темпів приросту надходжень, скільки видатки на пенсійне забезпечення, які становлять найбільшу статтю витрат державного бюджету. Щороку на пенсії витрачається більше 10 % бюджету. При цьому розмір пенсій залишається на мізерному рівні.

Таблиця 3

**Динаміка й структура видатків бюджету
Пенсійного фонду України за 2017–2020 рр.**

Показник, тис. грн	2017	2018	2019	2020	Темп приросту, %
Пенсійне забезпечення осіб відповідно до Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування»	213 297 728,2	244 651 962,4	284 323 126,0	31 195 549,9	-85,4
Виплату пенсій, призначених згідно з іншими законодавчими актами	4 799 859,0	3 789 492,9	3 275 332,9	2 651 767,4	-44,8
Пенсійне забезпечення військовослужбовців	4 698 685,9	4 916 820,2	5 807 261,7	6 471 539,3	37,7
Пенсійне забезпечення осіб, які проживають за кордоном	170 287,3	193 617,4	209 900,2	248 498,5	45,9
Фінансування адміністративних витрат	3 522 312,8	5 465 600,5	5 339 849,0	52 875 696,3	1401,2
На фінансове забезпечення виплати пенсій, надбавок та підвищень до пенсій, призначених за пенсійними програмами	64 790 631,6	99 437 904,2	121 500 927,4	146 240 225,1	125,7
Погашення позик, наданих з єдиного казначейського рахунка	-	-	4 755 481,8	1 148 363,6	-
Усього видатків	291 467 346,4	358 604 589,3	435 942 311,6	479 343 318,5	64,5

Примітка: складено авторами на основі [7–10].

З табл. 3 видно, що видатки Пенсійного фонду у 2018 році становили 358,6 млрд грн, що на 23 % (67,1 млрд грн) більше порівняно з 2017 роком. На пенсійні виплати спрямовано 352,7 млрд грн. Але впродовж досліджуваного періоду спостерігається дуже цікава і неоднозначна тенденція змін у пенсійному забезпеченні населення на тлі зростання надходжень фонду. Загалом, у 2020 році видатки ПФУ склали 479,3 млрд грн, що на 43,4 млрд грн, або на 10,0 %, більше порівняно з попереднім роком. У грудні 2020 року за рахунок коштів фонду боротьби з COVID-19 для надання матеріальної допомоги 455,8 тис. застрахованих осіб, які втратили доходи внаслідок протиепідеміологічних заходів, виплачено 3,6 млрд грн. Уже у травні виплачено 9,9 млрд грн одноразових допомог майже 10 млн пенсіонерам по 1000 грн на одну особу. Причому цікавим фактом є те, що лише на відшкодування витрат АТ «Укрпошта» по доставці пенсій з Державного бюджету України виділено приблизно 1,5 млрд грн (0,4 % загальних видатків).

Таблиця 4
Динаміка бюджету Пенсійного фонду України за 2017–2020 роки

Показник, тис. грн	Роки				Темп приро- сту, %
	2017	2018	2019	2020	
Доходи	293 239 887,3	353 947 823,0	434 956 696,4	466 259 616,8	59,0
Видатки	291 467 346,4	358 604 589,3	435 942 311,6	479 343 318,5	64,5
Дефіцит ко- штів ПФУ	1 772 540,90	-4 656 766,30	-985 615,20	-13 083 701,70	-838,1

Примітка: складено авторами на основі [7–10].

Отже, видно, що темпи зростання дефіциту коштів ПФУ у 2017–2020 роках є досить високими, при цьому недоотримання ЄСВ спричинено наявністю пільг та високими темпами скорочення як застрахованих осіб, так і страхувальників. Фактором зниження власних доходів Пенсійного фонду є збільшення недоїмки платників зі страхових внесків. Але основним висновком проведеного аналізу є перевищення темпів приросту видатків ПФУ над його доходами на 5,5 %. Як і раніше, джерелами коштів фонду залишаються нарахування на фонд заробітної плати підприємств та відрахувань із заробітної плати працівників. Звичайно, що така система ще з часів О. Бісмарка базувалась на розрахунку, що працівник сплачує внески до пенсійного фонду з очікуванням отримувати пенсію за рахунок нового покоління працівників. Проте сама логіка цього механізму містить дилему зі зменшенням працездатного населення в майбутньому — він перестає працювати, що впливає на можливість нормального забезпечення державою пенсійних виплат. Проаналізуємо динаміку середньої пенсії за 2000–2020 роки (рис. 1).

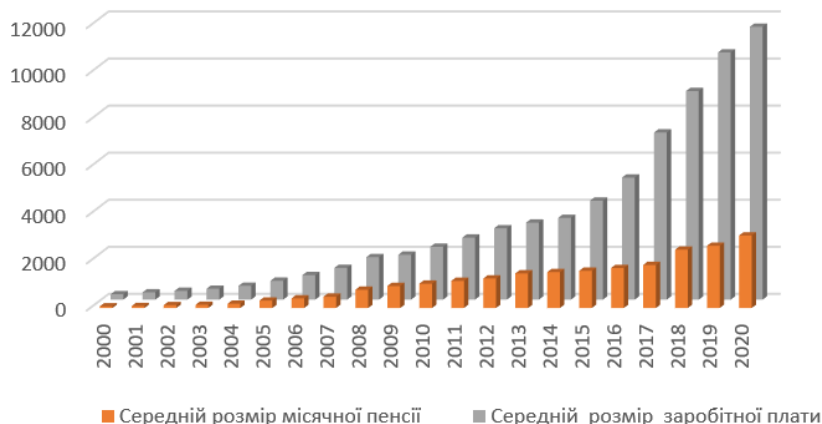

Рис. 1. Динаміка середньої пенсії та середньої заробітної плати в Україні у 2000–2020 рр., грн

Примітка: складено авторами на основі [11; 12].

Отже, проаналізувавши рис. 1, можна побачити, що спостерігається тенденція до збільшення середньої пенсії, яка у 2020 році порівняно з 2019 роком збільшилась 16,5 %, а за весь досліджуваний період зросла у 44,8 рази, але при цьому, аналізуючи зростання пенсійних виплат з 2000 року, їхні темпи зростання суттєво поступають приросту заробітної плати, що пояснюється браком коштів Пенсійного фонду України. Також, незважаючи на постійне збільшення пенсій, їхній рівень у 3,8 нижчий за заробітну плату та характеризується низькою купівельною спроможністю, звідси — очевидна необхідність реформування пенсійного забезпечення у зв'язку з низьким рівнем життя пенсіонерів.

Проблема поглиблюється ще й тим, що в майбутньому солідарна система, мова йде про перший рівень, не здатна буде забезпечити виплати всім громадянам. Неодноразово проблема дефіциту пенсійного фонду у перспективі 10–40 років озвучувалася на вищому адміністративному рівні держави. За розрахунками Інституту демографії ім. М. В. Птухи, у 2050 році єдиний соціальний внесок сплачуватимуть 9,7 млн працівників, які утримуватимуть 11,7 млн пенсіонерів [13]. Слід зазначити, що ця проблема стала не лише в Україні, а характерна для всіх розвинутих країн, адже спад народжуваності та зростання тривалості життя неминує веде до зростання осіб пенсійного віку та скорочення кількості платників, що їх утримують відповідно до солідарної системи. Для порівняння: у 2021 році 13 млн працівників утримуватимуть 11,1 млн пенсіонерів. Однак 40 % видатків Пенсійного фонду України фінансуються за рахунок субвенцій з державного бюджету, бо, як уже зазначалося при аналізі табл. 2 власних надходжень, на виплати пенсій не вистачає.

Поки лише теоретичний запуск другого рівня пенсійної системи мав би частково вирішити цю проблему шляхом відкриття персоналізованих

пенсійних рахунків, мова про які йде ще з 2003 року. Згідно з останнім проектом пенсійної реформи накопичувальний рівень запроцює в Україні з 2023 року та за особами, які робитимуть внески, закріплюватиметься право власності на пенсійні накопичення, їх дострокове використання в окремо передбачених випадках та можливість передавати в спадок. При запровадженні реформи сума страхових платежів щорічно збільшуватиметься, а з 2026 року страхувальники другого рівня самостійно обиратимуть суб'єктів управління пенсійними заощадженнями. Проте на сьогодні основні суб'єкти ринку накопичувального пенсійного страхування ще чітко не визначені, як і фінансові інвестиційні інструменти, які мають не лише вберегти заощадження населення від інфляції, але й генерувати додатковий прибуток.

За задумом Міністерства фінансів України у накопичувальному рівні пенсійної системи з 2023 року почнуть брати участь громадяни, яким на момент запуску другого рівня буде менше 55 років. За підрахунками Міністерства соціальної політики України, таких осіб близько 8 млн [13]. Відповідно для осіб, які на визначену дату досягнуть 55-річного віку пенсійна система не зміниться та залишиться солідарною.

Не вирішеною залишається проблема отримання пенсії, а точніше соціальної допомоги особами, які не мають достатнього страхового стажу, оскільки сплата внесків до накопичувального фонду буде здійснюватися роботодавцем, при цьому частка солідарної складової з роками зменшуватиметься. Фактично реформа охопить офіційно працевлаштованих осіб з можливістю доєднання фізичних осіб-підприємців і самозайнятих осіб. Варто звернути увагу, що наразі останні сплачують ЄСВ за себе, виходячи з мінімальної зарплати, безумовно, саме для них впровадження додаткових накопичувальних внесків буде найбільш фінансово відчутним.

Внесок до другого рівня пенсійної системи в перший рік становитиме 1 %, у 2024 році — уже 1,5 %, а з 2025 року — 2 %. Джерелом його сплати планується відповідна частка від ЄСВ, як наслідок, останній поступово зменшиться відносно першого рівня пенсійного забезпечення до ставки 20 %.

Неможливо оминати увагою той факт, що внесок роботодавця за працівника також дублюватиметься і з держбюджету. Так, щомісячно накопичувальний рахунок поповнюватиметься від 2 % у 2023 році до по 4 % у 2025 році, без урахування можливості добровільного переказу грошей на свій пенсійний рахунок. При цьому запровадження зазначеного накопичувального рівня теоретично не створює додаткового податкового навантаження ні на роботодавців, ні на працівників, оскільки сумарно внески на соціальне забезпечення залишаться на рівні 22 % від фонду заробітної плати. Проте, на нашу думку, спостерігатиметься й інший позитивний ефект, адже якщо кошти надходитимуть на персоніфікований накопичувальний рахунок працівника, з можливістю подальшого спадкування, працівник здобуває додаткову мотивацію відображати не «чорну» чи «сіру» заробітну плату, а фактичну. Адже, занижуючи суму офіційної заробітної плати, що досить часто практикувалося за взаємною згодою працівника та

роботодавця, при впровадженні другого рівня працівник втрачатиме частину доходу в майбутньому, особливо це матиме фінансовий ефект при подвоєнні внесків за рахунок державного бюджету, але зауважимо, що згадане збільшення не може бути безлімітним, оскільки провокуватиме зловживання наданою преференцією. Наразі його пропонують встановити на рівні 3 % від середньої зарплати (майже 5 тис. грн на рік). Звісно, це у майбутньому, враховуючи задекларовану капіталізацію внесків, дасть змогу забезпечити якісно вищий рівень життя після досягнення особою пенсійного віку.

З економічного погляду, другий рівень — це не лише спосіб подолання деструктивності пенсійної системи, але й потужні капіталовкладення в національне господарство, стимул інвестиційного розвитку, джерело вагомих фінансових ресурсів. Та все це можливо лише за вирішення низки проблем, серед яких виокремимо:

- недостатній рівень довіри населення до системи пенсійного страхування;

- тривала невизначеність з фінансовою інституцією, що акумулюватиме кошти (досі невідомо Державний накопичувальний пенсійний фонд функціонуватиме на базі наявних фондів за аналогією з Фондом розвитку підприємництва чи буде новоствореною установою);

- не врегульований механізм перенесення 01 січня 2026 року своїх накопичень до недержавних пенсійних фондів (вважаємо таку можливість дієвим стимулом розвитку третього накопичувального рівня пенсійної системи);

- не розробленою залишається система гарантій пенсійних вкладень на кшталт системи банківського гарантування депозитів;

- компенсація додаткового бюджетного навантаження, що потягне за собою модель дублюючих виплат коштів з державного бюджету (за приблизними розрахунками, кожен відсоток від зарплати обійдеться бюджету в 22 млрд грн [13];

- є ризик, що після запуску другого рівня не відбудеться стимулювання капітальних інвестицій, оскільки в інвестиційному портфелі недержавних страхових організацій та пенсійних фондів очікується висока частка облігацій внутрішньої державної позики, тому фактично відбудеться перетікання капіталу між різними ланками бюджетної системи. Іншими словами, продовжуватиметься покриття виплат пенсіонерам за рахунок державного бюджету;

- сформована недоїмка пенсійного фонду України внаслідок перерозподілу коштів між першим та другим рівнями теж спричинить додаткове навантаження на бюджет, а отже, й на платників податків, за рахунок яких в кінцевому рахунку здійснюватиметься компенсація ПФУ;

- у зв'язку з невизначеністю остаточного механізму запуску та функціонування другого рівня, невідомою залишається остаточна вартість пенсійного реформування, але вже збільшення видатків державного бюджету є очевидним, що неминуче відобразиться на інших соціальних напрямках;

— проблемним є визначення переліку об'єктів, які одночасно забезпечать низький ступінь ризику інвестованого капіталу та достатню дохідність, оскільки на українському ринку мало надійних інвесторів, здатних освоїти такий колосальний обсяг інвестицій, ймовірною альтернативою можуть слугувати лише цінні папери іноземних компаній.

Щодо останнього пункту, на нашу думку, відсоток капіталізації повинен бути достатньо високим: з одного боку, має однозначно перевищувати рівень інфляції, а з іншого — конкурувати з вартістю капіталу на ринку. Сьогодні на таких конкурентних засадах функціонує третій рівень пенсійної системи. Вважаємо, що саме його активна популяризація та масове залучення населення дозволить «розвантажити» перші два рівні, а головне — сприятиме підвищенню рівня добробуту населення.

Про актуальність недержавних пенсійних фондів та страхових компаній як альтернативного варіанта, що дозволяє створити додаткове до гарантованого державою джерело пенсійних виплат та знизити фінансове навантаження на державу, говорять у наукових колах вже давно. Так, Д. А. Леонов зазначав, що НПФ надають послуги з недержавного пенсійного забезпечення з метою одержання застрахованими, крім пенсійних виплат солідарної системи додаткових коштів за рахунок індивідуальних накопичень [14, с. 80]. Застрахований є власником пенсійних накопичень сформованих як особисто, так і сплачених на його користь, та частини інвестиційного доходу, отриманого НПФ від інвестування. Також недержавні пенсійні фонди, виступаючи потужними інституційними інвесторами, дають можливість індивідуалізувати накопичувальний процес та спрямувати кошти на потреби пенсійного забезпечення [15].

Згідно із Законом України «Про недержавне пенсійне забезпечення» [16], НПФ є фінансовою неприбутковою установою, покликаною працювати винятково для пенсійного забезпечення громадян шляхом залучення коштів вкладників, їх інвестування з метою захисту від інфляції та отримання учасниками НПФ додаткового доходу. Пенсійні виплати здійснюються за рахунок накопичених пенсійних активів. Завданнями інвестування останніх є забезпеченням дохідності пенсійних активів, що перевищуватиме інфляційний поріг та залучення, необхідних для модернізації економіки, довгострокових капітальних інвестицій [17].

Зупинимося більш детально на основних показниках діяльності НПФ.

В Україні зареєстровано 22 адміністратори та 63 недержавні пенсійні фонди, з останніх, за розрахунками Міністерства соціальної політики України, активними є 15–20, які можуть інвестувати лише в неризикові фінансові інструменти, зокрема: акції (українських емітентів, іноземних компаній, допущених до торгів на авторитетних фондових біржах або NASDAQ), облігації (державні, муніципальні, іпотечні, українських та іноземних компаній з високим рейтингом надійності, з урядовою гарантією інших країн, міжнародних фінансових організацій, які розташовані в Україні). Наразі НПФ більшість заощаджень своїх вкладників зберігають у державних цінних паперах. За даними НКЦПФР, в ОВДП інвестовано

47,2 % активів НПФ, у банківські депозити — 35,6 %, в акції приватних компаній — 1,5 % [13].

Таблиця 5

**Динаміка основних показників діяльності
недержавних пенсійних фондів**

Показники	Станом на			Темп приро- сту, %
	2018	2019	2020	
Кількість укладених пенсійних контрактів, тис. шт.	68,8	77,1	87,8	127,62
Загальна кількість учасників НПФ, тис. осіб	855,3	874,6	883	103,24
Загальна вартість активів НПФ, млн грн	2 745,20	3 143,30	3 563,70	129,82
Пенсійні внески, всього, млн грн у тому числі:	2 000,50	2 160,80	2 377,90	118,87
— від фізичних осіб	172,1	222,7	300,7	174,72
— від фізичних осіб-підприємців	0,2	0,2	0,3	150,00
— від юридичних осіб	1 827,70	1 937,30	2 075,50	113,56
Пенсійні виплати, млн грн	809,9	947,4	1 107,40	136,73
Кількість учасників, що отримали/отримують пенсійні виплати, тис. осіб	81,3	83,9	87	107,01
Сума інвестиційного доходу, млн грн	1 767,70	2 200,00	2 635,70	149,10
Прибуток від інвестування активів недержавного пенсійного фонду, млн грн	1 440,50	1 810,90	2 179,50	151,30
Сума витрат, що відшкодовуються за рахунок пенсійних активів, млн грн	327,2	389,1	456,1	139,39

Примітка: складено авторами [17].

Таблиця 6

**Порівняння виплат з Державного пенсійного фонду України
та недержавних пенсійних фондів**

Показник	2018 р.	2019 р.	Темп росту, %	2020 р.	Темп приро- сту, %
Виплата пенсій з ДПФ, млн грн	253 358,2	293 405,6	13,65	314 607,1	6,74
Виплата пенсій з НПФ, млн грн	781,5	912,9	14,39	1 069,5	14,64
Кількість отримувачів пенсій з ДПФ, тис. осіб	11 725,37	11 470,41	97,83	11 334,73	98,82
Кількість отримувачів пенсій з НПФ, тис. осіб	80,8	83,3	103,09	86,3	103,60
Виплата пенсій з ДПФ у розрахунку на одну особу, тис. грн	21,61	25,58	118,38	27,76	108,51
Виплата пенсій з НПФ у розрахунку на одну особу, тис. грн	9,67	10,96	113,31	12,39	113,08

Примітка: розраховано авторами на основі [3; 4; 5; 6].

Станом на вересень 2021 року недержавними пенсійними фондами укладено майже 93 тис. шт. контрактів, що більше на 41 %, ніж за аналогічний період 2018 року, а кількість вкладників збільшилася на 45 % (26,6 тис. осіб). Збільшення кількості пенсійних контрактів все-таки відбувається за рахунок фізичних осіб, хоча перспективним є розвиток більш масштабної співпраці з юридичними особами.

Сукупно недержавними пенсійними фондами в розрахунку на одну особу здійснено пенсійних виплат на суму 12,39 тис. грн, але наразі лише 9,8 % від загальної кількості учасників НПФ отримують пенсійні виплати. Водночас темпи зростання виплат пенсій з НПФ більші ніж з Державного пенсійного фонду, однак різниця між сумами ще досить велика. Проте ми вже можемо констатувати зростаючу популярність накопичувального рівня та очікуємо орієнтовно більш ніж 11 млрд грн виплат наявним клієнтам щорічно (розрахунок проведено без урахування темпу приросту клієнтів та зростання розміру вкладень). Це, безумовно, матиме мультиплікативний ефект для економіки України за рахунок зростання платоспроможного попиту на сеседення та значних інвестиційних ресурсів, які працюватимуть на нарощення капіталу.

На сьогодні працедавець має вибір щодо його участі в недержавному пенсійному забезпеченні, створивши самостійно корпоративний НПФ, долучившись до наявного НПФ, або уклавши договір зі страховою компанією. Корпоративний НПФ цікавий лише великому бізнесу, оскільки потребує значних капіталовкладень, але така інвестиція швидко окупиться, якщо використовувати акумульовані кошти для реінвестування власного бізнесу. Вагомою залишається та ще більше зростатиме в подальшому ніша компаній зі страхування життя на ринку пенсійних накопичень, у тому числі за рахунок гнучкості системи страхування, порівняно з інструментами, що розглядалися раніше. До прикладу, в пенсійному договорі страхування можна передбачити перехід пенсійних накопичень у власність працівника лише після відпрацювання на підприємстві певного терміну, реалізації проекту чи досягнення інших техніко-економічних показників. У протилежному випадку, відповідно до принципу «страхування робочого місця», кошти будуть перенаправлені на пенсійне забезпечення інших працівників. У недержавних пенсійних фондах законодавчо визначено, що кошти є власністю працівника, що є додатковим ризиком для роботодавця [18, с. 130]. Окрім цього, до аргументів за страхування відносять можливість включати інших вигодонабувачів, гарантувати мінімальну страхову суму пенсії, виплачувати довічну пенсію, «пенсію подружжя», обирати різні сценарії її виплати, а також додатково включати страховий захист за різними ризиковими опціями тощо.

На додаток, законодавством передбачено режим пільгового оподаткування для страхувальників-юридичних осіб та застрахованих осіб, тобто для підприємств, що роблять внески на рахунки своїх співробітників, вкладення НПФ є вигідним у зв'язку зі звільненням від сплати ЄСВ, що становить суму економії у 22 % [19].

Також перевагою страхової системи пенсійного забезпечення є можливість вибору страхувальником як розміру, так і періодичності платежів. Цей аргумент у поєднанні з вищим рівнем доходності робить накопичувальне

страхування дієвою альтернативою ДПФ та НПФ. Також можливі разові в платежі великими сумами (так звані «сингли»), а також можливість накопичувати пенсію у доларах США чи євро. Існує можливість не прив'язуватися до віку чи офіційного працевлаштування, а відкласти навіть з народження дитини впродовж 70 років, що робить пенсійні накопичення доступними для заробітчан, які працюють неофіційно, студентів тощо. Очевидно, що, навіть відкладаючи невеликі суми впродовж 50–60 років, можна сформувати суттєвий капітал та створити дійсно гідне пенсійне забезпечення.

Таблиця 7

Розрахунок пенсії в страховій компанії

Показник	Сума, грн
Щомісячний внесок (з наступною індексацією)	1 320,00
Ставка дохідності	10%
Середній розмір пенсії в Україні (станом на 01.10.2021 р.)	3 019,62
Мінімальний розмір пенсії в Україні (станом на 01.10.2021 р.)	1 854
Сплачено за період 30 років	1 052 391,34
Втрата життя	повернення сплачених внесків
Варіанти отримання виплати: щомісячно, щоквартально, раз у півроку, щорічно	
Варіант отримання анuitетної виплати впродовж 10 років	
Дожиття з щомісячною виплатою анuitету (анuitет за період 10 років)	10 050,25
Дожиття з щомісячною виплатою анuitету (анuitет за період 10 років) з урахуванням капіталізації	28 385,13
Отримано за період 15 років	3 670 738,80
Варіант отримання анuitетної виплати впродовж 15 років	
Дожиття з щомісячною виплатою анuitету (анuitет за період 15 років)	6 966,10
Дожиття з щомісячною виплатою анuitету (анuitет за період 15 років) з урахуванням капіталізації	19 674,59
Отримано за період 15 років	3 816 450,00
Варіант отримання анuitетної виплати впродовж 20 років	
Дожиття з щомісячною виплатою анuitету (анuitет за період 20 років)	5 404,90
Дожиття з щомісячною виплатою анuitету (анuitет за період 20 років) з урахуванням капіталізації	15 265,21
Отримано за період 20 років	3 948 165,60
Варіант отримання анuitетної виплати довічно (перпетуїтет)	
Дожиття з щомісячною виплатою довічного анuitету	3 421,23
Дожиття з щомісячною виплатою (перпетуїтету) з урахуванням капіталізації	9 662,73
Отримано за період (сума варіюється залежно від тривалості життя). При залишку коштів на персоніфікованому пенсійному рахунку на момент смерті застрахованого, несплачені кошти спадкуються вигодонабувачами зазначеному в договорі накопичувального пенсійного страхування	1 874 363,40

Примітка: розраховано авторами.

Отже, ми бачимо, що можливості в накопиченні пенсійного капіталу за допомогою недержавного пенсійного страхування за будь-якого сценарію виплат є значно перспективнішими, ніж солідарний рівень пенсійної системи, насамперед, через можливість спадкування коштів та можливості додаткового страхування життя на період її договору. На додаток у випадку з накопичувальним пенсійним страхуванням суттєвим бонусом є нарахування інвестиційного доходу, при цьому в основу розрахунків покладено ставку 10 %, сьогодні страхові компанії пропонують майже 15 % річних. Не оминаємо увагою і можливість індексувати нагромаджені кошти на рівень інфляції та використовувати захист заощаджень від знецінення. Щодо гарантій отримання виплат, то надійність повернення грошей клієнтів забезпечуються завдяки наявності перестраховиків та систематичного фінансового моніторингу НБУ. Страхові компанії, як і НПФ, підпадають під законодавчі норми про заборону вкладати високоризикові інвестиції (ф'ючерси, опціони, ринок Форекс), також НПФ не підлягає процедурі банкрутства, через відсутність будь-яких зобов'язань, крім як перед учасниками НПФ.

Аналіз законодавчого регулювання страхової сфери дає змогу стверджувати, що у страхуванні, на відміну від другого рівня пенсійної системи, сформоване належне інституційне середовище щодо розвитку недержавного пенсійного забезпечення. Так, успішно функціонує довідник недержавних пенсійних фондів, можливість самостійно розрахувати пенсію, скориставшись інтернет-джерелом «Пенсійний консультант» [20], даними Української асоціації інвестиційного бізнесу. Однак слід зазначити, що для українського ринку пенсійних послуг характерні певні ризики, які обмежують поширення практик недержавного пенсійного забезпечення та корпоративного пенсійного страхування. Так, Н. Приказюк вважає, що одними з причин недостатнього розвитку є низький рівень страхової культури та відносно молодий ринок недержавного пенсійного страхування [21, с. 116]. Для подолання перешкод розвитку третього рівня пенсійної системи та забезпечення її стабільних виплат потрібно забезпечити макроекономічну стійкість та ініціювати нові інструменти активізації фінансового сектору. Серед проблемних аспектів слід виділити недостатність або відсутність інформації про недержавні пенсійні фонди, що утруднює їхній вибір. У цьому разі експерти пропонують враховувати показник відкритості [5]. Щодо страхових компаній, то інформація є прозорою, громадяни можуть самостійно обирати страховиків, довіряючи свої пенсійні заощадження не на вмання, а керуючись рейтингами, фінансовою звітністю, перевагами конкретної страхової програми, відсутністю виключень зі страхового покриття тощо. Така модель повинна створити конкуренцію на страховому ринку, де страховики змагатимуться, пропонуючи різні плани інвестування коштів, вищі інвестиційні доходи.

Зауважимо на соціальній функції страхових компаній, виходячи з того, що у 2021 році на компенсацію недоїмки ПФУ передбачено 195 млрд грн, тобто половину витрат компенсує держбюджет, а в наступні роки дефіцит ще більше зростатиме. Відповідно будуть урізатися інші соціальні виплати держави. Серед дієвих напрямів державної підтримки третього рівня пенсійної системи є пільги з ЄСВ та можливість щорічного повернення

податку на доходи фізичних осіб власниками полісу накопичувального страхування. Ці податкові преференції є маловідомі пересічному українцю і, на нашу думку, їх слід активно популяризувати серед населення разом із важливістю формування на українському ринку довгострокового інвестиційного ресурсу, який закриває проблеми як держави, так і громадянина.

Накопичувальне страхування, крім того, має позитивний вплив на економічні процеси в Україні. Шляхом надання додаткових виплат воно знижує рівень соціальної напруги, а завдяки покриттю ризиків (втрата життя годувальника, сирітство, втрата майна, інвалідність, непрацездатність, хвороби, нещасні випадки тощо) опосередковано сприяє скороченню бюджетних виплат соціально вразливим категоріям населення. Саме тому питання про роль і місце недержавного пенсійного страхування в Україні є гострою проблемою, яка потребує негайного вирішення.

Узагальнюючи все вищезазначене, ми можемо стверджувати, що чинна в Україні солідарна пенсійна система є пережитком минулого, має низку недоліків, серед яких пенсійне забезпечення, що не відповідає трудовому внеску, недостатній розмір пенсій та їхня невідповідність сплаченим пенсійним внескам, тому вона не здатна забезпечити гідний рівень життя після досягнення пенсійного віку. Демографічна криза, що розгортається в Україні, уже в найближчий час призведе до структурної деформації наявної системи та неможливості повноцінного відтворення людських ресурсів. Найефективнішим шляхом вирішення такої проблеми є розширення третього рівня недержавного пенсійного забезпечення через популяризацію накопичувальної системи, адже недержавні пенсійні фонди та страхові компанії демонструють свою здатність генерувати додатковий інвестиційний дохід, є більш гнучкими до страхувальника та адаптивними до умов ринку. Страхові компанії опосередковано вирішують низку інших проблем, згладжуючи соціальні диспропорції породжені страховими випадками. Саме тому питання пенсійного страхування в Україні є актуальним та потребує подальших розвідок у цьому напрямі, зокрема: щодо підвищення довіри населення до зазначених фінансових інструментів, поширення доступних і зрозумілих пересічному громадянину результатів фінансового моніторингу страхового ринку, формування страхової культури українського населення та фінансово грамотного накопичення майбутніх пенсій відповідно до портфельної теорії й провідних європейських практик.

Список використаних джерел

1. Global Age Watch Index 2018. *HelpAge International*. URL : <https://bit.ly/3Opns7h>.
2. Загальнообов'язкове державне пенсійне страхування (21.05.2018). *Тернопільська міська рада*. URL : <https://bit.ly/38TWLHs>.
3. Система недержавного пенсійного забезпечення. Роз'яснення Міністерства юстиції України від 03.06.2012 р. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL : <https://bit.ly/3OoVacW>.
4. Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування. Закон України від 09.07.2003 р. № 1058–IV. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL : <https://bit.ly/399q5Kt>.

5. Серікова О. М. Накопичувальна пенсійна система як напрям корпоративної соціальної відповідальності підприємства. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія: Економіка і управління*. 2019. № 2. С. 210–214.
6. Горбунова О. А. Реформування системи пенсійного забезпечення: зарубіжний досвід та можливості використання в Україні. *Науковий вісник Полтавського університету економіки і торгівлі*. 2018. № 3. С. 118–125.
7. Звіт про роботу Пенсійного фонду у 2017 році. *Пенсійний фонд України*. URL : <https://bit.ly/38aMMgN>.
8. Звіт про роботу Пенсійного фонду у 2018 році. *Пенсійний фонд України*. URL : <https://bit.ly/3vwyDCt>.
9. Звіт про роботу Пенсійного фонду у 2019 році. *Пенсійний фонд України*. URL : <https://bit.ly/3EuCPH5>.
10. Звіт про роботу Пенсійного фонду у 2020 році. *Пенсійний фонд України*. URL : <https://bit.ly/3uZIGkt>.
11. Середня заробітна плата в Україні. *Вікіпедія*. URL : <https://bit.ly/37v47AQ>.
12. Середній розмір місячної пенсії та кількість пенсіонерів (за даними Пенсійного фонду). *Держстат України*. URL : <https://bit.ly/3KZwSUX>.
13. Хто, скільки та куди відкладатиме на старість? Уряд нарешті показав модель пенсійної реформи (04.11.2021; 09:25). *Економічна правда*. URL : <https://bit.ly/3L3uXyB>.
14. Леонов Д. Недержавні пенсійні фонди в Україні: стан та проблеми формування активів та розвитку інвестиційної діяльності НПФ. *Ринок цінних паперів України*. 2007. № 1–2. С. 79–91.
15. Хлибова Т. О., Черненко К. П. Розвиток недержавних пенсійних фондів в Україні. *Молодий вчений*. 2017. № 7. С. 486–489.
16. Про недержавне пенсійне забезпечення. Закон України від 09.07.2003 р. № 1057–IV. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL : <https://bit.ly/3L0tFnX>.
17. Підсумки розвитку системи недержавного пенсійного забезпечення станом на 31.12.2020 р. *Національна комісія з цінних паперів та фондового ринку*. URL : <https://bit.ly/3KUY4Eh>.
18. Зеленко Н. М. Аналіз ринку недержавного пенсійного страхування в Україні: соціально-економічний вимір. *Management and entrepreneurship in Ukraine: the stages of formation and problems of development*. 2019. Vol. 1, Numb. 2. С. 126–134.
19. Недержавні пенсійні фонди — конкуренти страхових компаній або їх помічники? *Незалежна асоціація банків України*. URL : <https://bit.ly/36uSPvZ>.
20. Недержавні пенсійні фонди. *Портал електронних послуг «Пенсійний консультант»*. URL : <https://bit.ly/3OiR4mG>.
21. Прикажук Н. Корпоративне пенсійне страхування як складова мотиваційного пакету підприємств України. *Соціально-трудова відносина: теорія та практика*. 2013. № 2. С. 116–122.

Надійшла до редакції 29.12.2021

Alla KRUSHYNSKA,

Iryna KRAVETS

Leonid Yuzkov Khmelnytskyi University of Management and Law

Non-State Pension Insurance as a Promising Area of Social Policy of Ukraine

The article is devoted to the study of the peculiarities of the development of the pension system in Ukraine and the characteristics of its three levels. The state and problems of functioning of the first level of the pension system (solidarity) are characterized, the forecast of its development is made taking into account demographic changes and deficit of the Pension Fund of Ukraine. An analysis of the dynamics and structure of revenues and expenditures to the budget of the Pension Fund of Ukraine for 2017-2020 and a comparison of expenditure and revenue of the budget as a whole are committed. Changes in the minimum pension in Ukraine and its inability to ensure a decent standard of living when reaching retirement age are studied, based on which the relevance of launching the second level of the pension system and the transition to personalized funded pension accounts of employees are justified. A number of unresolved problems of launching the second level of the pension system in Ukraine are outlined and the main ones are singled out. Prospects for further development of the third level of the pension system are considered. The main indicators of activity of non-state pension funds and tendencies of their further development are given. A comparison of payments from the State Pension Fund of Ukraine and non-state pension funds with a conclusion on the growing relevance of the latter and their strong investment potential for the Ukrainian economy are carried out. The place and role of life insurance in the pension savings market are highlighted. The advantages of the pension insurance system in comparison with the existing models are substantiated. The calculation of the pension in the insurance company as an alternative method of long-term accumulation is conducted. The high prospects for the accumulation of pension capital to achieve prosperity through the system of non-state pension insurance are argued. Recommendations for reforming the pension system in Ukraine are given. The directions of state support of the third level of the pension system are substantiated, namely accumulative life insurance and its positive impact on economic processes in Ukraine, reduction of social tension and indirect reduction of budget payments to socially vulnerable groups.

Keywords: *pension provision, pension system levels, accumulative pension insurance, non-state pension insurance, non-state pension funds, long-term insurance.*